

10. yüzyıl düşünürlerinden Yahya İbn Adî'nin kitabındaki ahlak eğitimi

Prof. Dr. Ayten Altıntaş

Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Konya'da, yükseköğrenimini 1966-1970 yıllarında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinde tamamladı. Aralık 1975'te Prof. Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu'nun yanında tıp tarihi çalışmalarına başladı. Hocasının vefatı üzerine Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde Prof. Dr. Emine M. Atabek'in kürsüsüne geçti. 1982 yılında doktor, 1988'de doçent, 1996 yılında profesör oldu. Çalışmalarında tıp tarihi ve tıp etiği alanlarında yoğunlaşmış, Türk tıp eğitimi ve Osmanlı tıbbında tedavi konusuna ağırlık vermiştir. Halen İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı olan Altıntaş, evlidir ve iki çocuk annesidir.

*Nice ölümler vardır ki ilimle hayattadırlar
Nice hayatta kalanlar cahillik ve ayıplarından ötürü ölüdürler.
Ebediliği yakalamak için ilmi elde ediniz.
Cahillik içindeki hayatı değerli görmeyiniz.
(Yahya İbn Adî)*

Yahya İbn Adî (ölümü 974) mantıkî, feylesûf, tabîb lakaplarıyla da anılan önemli bir düşünür ve yazardır. 10. yüzyılda "Bağdat Okulu" nun en önemli şahsiyetlerindendir. Birçok düşünür onun etrafında toplanmış, onun rehberliğinde eğitim görmüştü. Bilge, saygın ve entelektüel olarak tanınırdı. Fârâbî'nin en iyi öğrencisi, İbn Miskeveyh'in en çok etkilendiği âlim idi. Tehzîbü'l-Ahlâk adlı eseri önemli bir ahlak felsefesi kitabıdır. Bu kitapta ahlak eğitimi vurgulanmış, nasıl öğretilmesi gerektiğinin metodu konulmuştur. İslam dünyasında üretilen felsefenin ele aldığı önemli konulardan biri de ahlâktır. Kindî'den itibaren pek çok filozof ahlak felsefesine ait eserler kaleme almış, bunlar Yahya İbn Adî ile netleşmiş, tamamen bağımsız bir disiplin haline gelmesi ise İbn Miskeveyh'le gerçekleşmiştir. İslam hekimlerine göre sağlık, ahlaki olgunlukla tamamlanmalıdır. Ahlaki olgunluk beden-ruh sağlığıyla mümkündür. İslam âlimleri bedenle ruh arasındaki ilişkiye ruhun aktif rol oynadığını ve ruh

sağlığının belli ahlâk ilkelerine sadakatle kazanılacağını savunurlar. Osmanlı hekimleri de aynı düşüncededirler. Ahlâk ve eğitimi insan sağlığı için de önemlidir. Yahya İbn Adî der ki; "*Bil ki insan düşünme, ayırt etme gücüne sahip olmakla diğer bütün canlılardan ayrılır. O seçimde bulunurken ayırt etme gücünü terk etmedikçe ve amaçladığı şeylerde tutkusu ona galip gelmedikçe daima işlerin en faziletisini mevkilerin en şerefisini ve elde edilecek şeylerin en güzelini ister*" böylece "*İnsanın ayıplardan uzak her güzel huyu kazanmak istemesi, kusurdan arınmış güzel ahlaki elde etmeye çalışması zorunlu olur.*" Ayrıca kitabındaki amacının eğitmek olduğunu da; "*Güzel ahlaklı, faziletli insan mertebesine yükselmenin nasıl olduğunu açıklayacağız, Güzel ahlak değerlerini alışkanlık, huy, tabiat haline getirme, onları kazanma, kötü ahlaki değerlerden sakınma ve korunmanın yollarını öğreteceğiz*" diyerek açıklar. İbn Âdî'ye göre insanın ahlakını şekillendiren huy olup, huy insanın düşünüp tetkik etmeden kendisiyle fiillerini ortaya

koyduğu nefsin bir halidir. Huy insanda doğa ve mizaç olarak bulunduğu halde bazıları ancak alışkanlık kazanma ve belli bir çaba sonucunda oluşmaktadır. Güzel huylar; cömertlik, yiğitlik, yumuşak huyluluk, iffet, adalet gibi çoğu insanda herhangi bir eğitim ve çaba göstermeden bulunabilir. Bazı insanlar da bu huylara eğitimle sahip olur. Yerilen huylar; cimrilik, korkaklık, zulüm ve fenalık gibi huylar olup birçok insanda mevcuttur. İnsan tabiatına baskın olan bu yerilen huylar ancak düşünme ve ayırt etme yetileri ile ayrılır. Yerilen bu huylarını fark edemeyenler uyarıldıklarında fark ederler. Eğer kendilerini düzeltemezlerse eğitim ve öğretim yoluyla düzeltebilir, alışkanlıklar elde ederler. Kimi insanlar da kötü huyları onlara söylendiği halde bundan vazgeçmezler ve düzeltmek için çaba göstermezler. Bu durumda "sakındırma" yoluyla vazgeçirilmelidir. Olmazsa ahlaki eğitim için "baskı, korku, ceza"dan başka yol yoktur.

Ahlak Nefsin Bir Halidir: Yahya İbn Adî ahlak eğitimine geçmeden önce ahlakın

(huyların) birbirinden farklı olmasını zorunlu kılan nedeni açıklar. Bu, "Nefsin güçleri"dir. Nefsin üç büyük gücü vardır; Şehvânî nefis, Gazabî nefis, Nâtik nefis.

Şehvânî nefis (Arzu gücü): Tüm hayvanlar ve insan için ortaktır. Yeme, içme, cinsel münasebet isteği gibi bedensel (cismanî) arzu ve hazlardır. O kadar güçlüdür ki insan onu eğitmez, kontrol altına almazsa o insanı kontrol ve yönetimi altına alır. Bu nefis hâkim olursa insan hayvanlaşmaya başlar. İnsanda şehvani nefis artarsa utanması azalır, ahmaklığı artar, faziletli kişilerden hoşlanmaz hale gelir.

Gazabî nefis (Öfke gücü): İnsan ve hayvanlarda ortaktır. Bu nefisle öfke,

cüretkârlık, galip olma isteği meydana gelir. Etkisi altına alıp insanı yönelttiğinde şehvani nefsten daha çok insana zarar verir. İnsan üstünlük sevdasına tutulur.

Nâtik nefis (Düşünme gücü): İnsanın diğer canlılardan ayrıldığı nefistir. Bu kuvvetle insanda düşünme, hatırlama, ayırt etme, anlama meydana gelir. İbn Adî nefsin güçlerini belirttikten sonra değerleri anlatır. Ahlak bilgisi için iyi ve kötü değerleri bilmelidir. Bunları Faziletler (güzel huylar) ve Reziletler (yerilen huylar) olarak iki başlıkta toplamıştır.

Faziletler (Güzel huylar, erdemler): İffet, kanaat, sakinme, yumuşak huyluluk, ağırbaşlılık, sevgi, merhamet, vefa, emanete riayet etmek, sır tutmak, tevazu,

güler yüzlü olmak, doğru sözlülük, iyi niyetli olmak, cömertlik, yiğitlik, iyilikte yarışmak, zorluklara sabır, yüce gayelilik, adalet.

Reziletler (Kötü, yerilen huylar): İffetsizlik, aç gözlülük, bayağılık, saldırganlık, ciddiyetsizlik, aşk, merhametsizlik, vefasızlık, hıyanet, sırrı ifşa etmek, büyüklenme (kibir), asık suratlı olmak (abus), yalancılık, kötü niyetli olmak, cimrilik, korkaklık, haset, sıkıntılar karşısında aşırı kaygı, düşük gayelilik, zulüm.

Nefsin Yönetilmesi

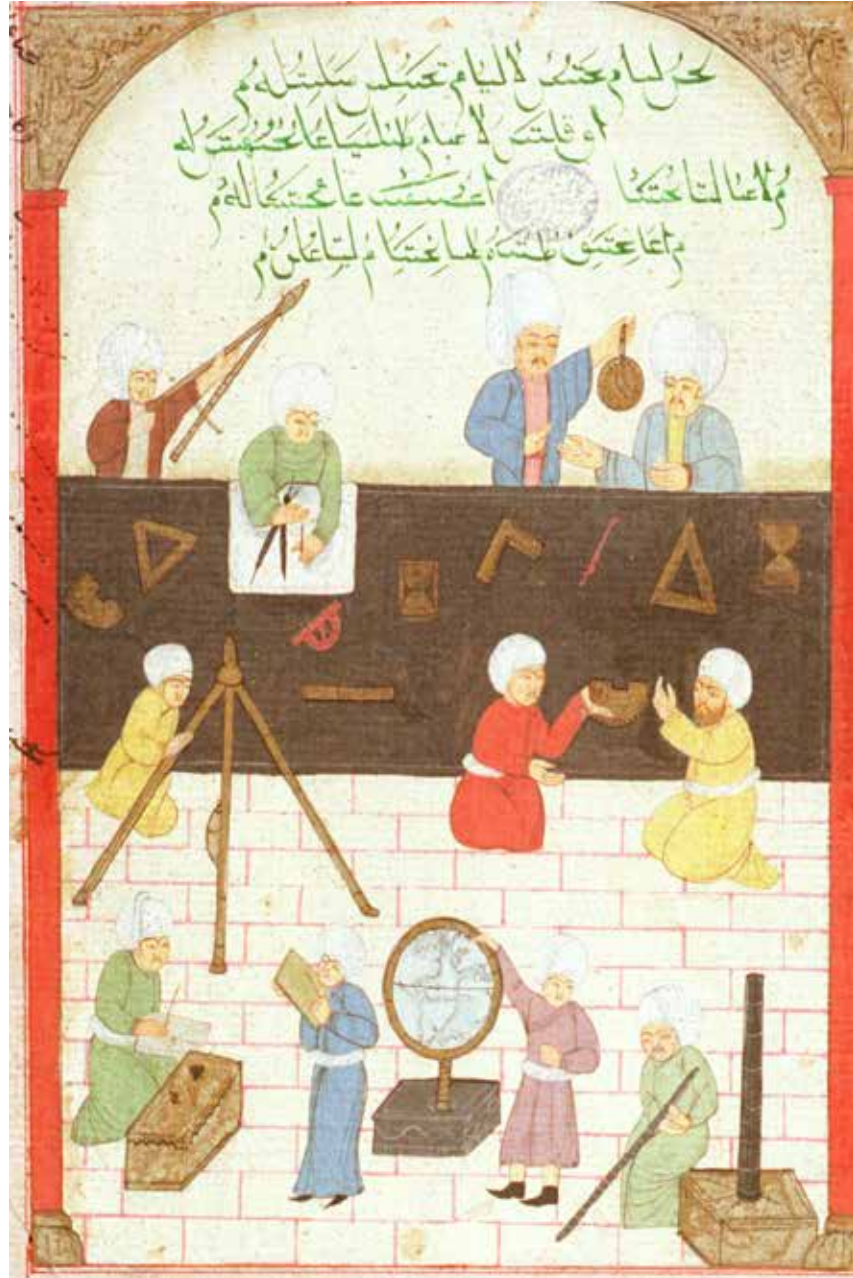
İnsanın huylarının övgüye değer olanları fazilet olarak görülür, yerilmiş olanları

İnsanın huylarının övgüye değer olanları fazilet olarak görülür, yerilmiş olanları ise noksanlık ve kusur olarak görülür. Kusursuz insan bulmak zordur. Bütün iyi huyların bir araya gelmesi nadiren mümkündür. Nefsini ahlak eğitiminden geçirmemiş kişiler eğer nefsinin kontrol edip kusurlarını gözden geçirmezlerse, ayıptan uzak kalması ve kurtulması mümkün olmaz. İnsan, huylarını kontrol etmelidir. Kusurlarını göz önünde bulundurması, onları düzeltmeye çalışması, onlardan kurtulması gerekir.

ise noksanlık ve kusur olarak görülür. Kusursuz insan bulmak zordur. Bütün iyi huyların bir araya gelmesi nadiren mümkündür. Nefsini ahlak eğitiminden geçirmemiş kişiler eğer nefsinin kontrol edip kusurlarını gözden geçirmezlerse, ayıptan uzak kalması ve kurtulması mümkün olmaz. İnsan huylarını kontrol etmelidir. Kusurlarını göz önünde bulundurması, onları düzeltmeye çalışması, onlardan kurtulması gerekir. Sonra da övgüye değer huylarına sarılmalı, onları ahlak edinip muhafaza etmelidir. İnsana yakışan nefsinin güzel bir yöntemle yönetmesi onu güzel bir yola sokmasıdır. İnsanlar faziletlerine göre üstün olurlar. Cahil insanların zannettiği gibi konumlarına, zenginliklerine, mal ve mülklerinin çokluğuna göre değil. Zenginliğinden dolayı servetiyle sıvrılan bir liderin malına musibetler ilişir, mal sahibinden çıkar gider. Fakat nefsinin güzel bir yöntemle yöneten, diğerleri arasında sevilen biri olabilir ve kabul görür, sözü dinlenen saygıdeğer birisi olur.

Şehvâni Nefsin (Arzu Gücü) Eğitilmesi

Şehvani nefsi eğitmek için bu arzular ortaya çıkıp şiddetle hazlara yöneldiği zaman, nefsinin kontrol etmek gerek-

tedir. Şehvani arzular hissedildiğinde hemen onun yerine konacak güzel, razı olunan bir işe yönelmelidir. Böylece arzusunun kırmış ve nefsinin meşgul edip kontrol etmeye başlamıştır. Gerekirse bu işleri tekrar etmeli, adet haline getirmelidir. Nefsini kontrol etmek isteyen kişi; zahitler, rahipler, münzeviler, takva sahipleri ve vaizlerin meclislerinde çokça bulunmalı, liderlerin, ilim ehli kimselerin meclislerine de devamlı katılmalıdır. Bu yerlerde iffetleriyle tanınmış olan birini övgüyle anarken, iffetsizlikle lekelenmiş birini de hor görürler. Böylece horlanmamak, kötü görülmemek, toplum içinde saygı duyulan kimselerden olmak için kendisini korumaya, iffetli olmaya ve bu güzel şeylerle süslenmeye zorlanırlar. İnsan ahlak ve siyaset kitaplarını (öğüt kitapları) ve zahitler, rahipler, münzeviler, takva sahipleri hakkında anlatılanları devamlı olarak incelemelidir. Utanmaz, ahmak, terbiyesiz, oyun ve eğlence

düşkün kimselerin meclislerinden uzak durmalıdır.

Sarhoşluk, Müzikli Yerler ve Aşırı Yemek

Şehvani nefsinin eğitmek isteyen kişinin kaçınması gereken en önemli şey sarhoşluktur. Sarhoşluk şehvani nefsi tahrik eder ve güçlendirir. Hatta onu çirkin şeyler işlemeye, edepsizliğe ve çalginca bağırıp çağırma sürükler. Kişi akıllı ve ayırt etme gücünü kullanamaz. İffetli olmak isteyen kişi her türlü sarhoşluk verici içkiden uzak durmalıdır. Mümkün değilse en azı ile sınırlandırılmalıdır. İçki ve çalginca eğlence mekânlarından uzak durmalıdır. İnsan içki meclislerinde bulunduğu zaman nefsinin az bir içkiyle yetinecek şekilde kontrol edemez, arzusu onu meclistekiler gibi olmaya yöneltir. Şehvani nefsinin kontrol altına almak isteyen kişi özellikle genç ve süslü

kadınların olduğu, devamlı müzik çalınan yerlerden uzak durmalıdır. Buradaki müzikler şehvani arzuları artıracak büyük bir güce sahiptir. Eğer müzik dinlemek gerekirse erkekleri ve şehveti tahrik etmeyen kişileri dinlemekle yetinmelidir. Arzulanan şeyi azaltıp ondan korunmak iffetli kişi için hayırlıdır. Yemek konusuna gelince; yemeğin amacı açlıktan kaynaklanan elemi giderecek kadar tokluğa ulaşmaktır. Yiyeceğin iyisi de kötüsü de açlığı giderir. Yemeğin çok iyi yapılması önemli değildir. En uygun olanı yemeğin orta lezzetli ve insanın küçüklüğünden beri alışkın olduğu yemek türlerinden olmasıdır. Kötü ahlak olarak bildiğimiz yeme arzusu ve iştahı, şehvetin en hafifi ve basitidir. Çok yeme arzusu; içki düşkünlüğü, kadınlarla düşüp kalkmak, çirkin eğlencelere kapılan kişilerle dostluk yapmak gibi huyların sebep olduğu utançlara nazaran daha masum bir alışkanlıktır. Çok yemek yeme arzusu diğer şehvani arzulardan daha az çirkindir ve yalnız sahibiyile gizli kalır. Fakat gene de bu arzuyu küçümseyip aşırı yemek konusunda açgözlü olmamalı, tedrici olarak kısıtlamaya gidilmelidir. İnsan bulunduğu kadar yiyecekle yetinmelidir. Eğer nefsi tatlı çekiyorsa bulunduğu herhangi bir tatlıyla bu arzusunu köreltmelidir. Böyle davranmak yemeğe yönelik şehveti yatıştırır ve nefsi teskin eder.

Gazabî Nefsin (Öfke Gücü) Eğitilmesi

Gazabî nefsi olanlar hiddetli ve panik oldukları anlarda öfkenin kendilerine çabuk sirayet ettiği kimselerdir. Gazabî nefsi kontrol edip boyun eğdirme yolu insanın saldırgan kişileri anlamaya çalışmasından geçer. İnsan böyle kişilerin hasımlarına karşı yaptıkları küstahlıkları ve kendi hizmetçi ve kölelerine karşı uyguladıkları yaptırımları da göz önünde bulundurmalıdır. İnsan seçkin veya sıradan olsun, bu kişilerde herkesin tiksindiği çirkin şeyleri müşahede edecektir. Kendisi de böyle anlarda bu saldırgan kişilerde gördüğü çirkin şeyleri hatırlayacaktır. Gazabî nefsin kontrol etmek isteyen kişi böyle durumlarda o kişinin ne tür bir cezayı hak ettiğine (kendisini bu kişinin yerine koyarak) karar vermelidir. Bu şekilde davrandığında kendisine eziyet edene ve suç işleyene kendi görüşüyle karşılık vermiştir. İntikam ve öfkeye göre ceza vermemiştir. Daima böyle yaptığında alışkanlık haline gelir, gazabî nefsin etkisini kırıp kontrolü altına alması zor olmaz. Böyle davranmaya devam ederse bu durum onun ahlakı ve alışkanlığı haline gelir. Gazabî nefsin boyun eğdirmek isteyen kişinin silah taşımaktan, savaş alanlarında, kötülüklerin olduğu meclislerde ve fitne yerlerinde bulunmaktan, saldırgan kimselerle ilişki kurmaktan ve savaştan kişiler arasına

karışmaktan kaçınması gerekir. Çünkü bu tür yerler kalbe katılık ve soğukluk verir. İnsanın merhamet ve bağışlayıcılığını yok eder. Böylece gazabî nefsi katılaştır. Gazabî nefsin boyun eğdirmek isteyen kişi ağır başlı olgun ve fazilet sahibi liderlerin, az öfkelenen yumuşak huylu, ağır başlı kişilerin meclislerinde bulunmalıdır. Ayrıca sarhoşluk veren içkiden sakınması gerekir. Çünkü sarhoşluk şehvani nefsten daha çok gazabî nefsi tahrik eder. Bu nedenle kişi oturup kalktığı kimselerle kolayca kavga eder, onlara hakaret etmeye kalkışır, onları küçümser, aşağılar, onurlarını kırar. Daha sonra bu kişilere sevgi ve muhabbet duyduğu zaman azalır. Sarhoşluk gazabî kuvveyi kıskırtır ve güçlendirir. Şehvani ve gazabî güçleri yenmek boyun eğdirmek isteyen kişi düşünce (natık) gücünü kullanmalı, düşünmeden hiçbir işe kalkışmamalıdır.

Düşünen (Nâtık) Nefsin Güçlendirilmesi

Ahlak eğitimindeki gazabî ve şehvani nefsi kontrol etmede işin esası düşünen nefstir. Her türlü yönetim ancak bu güçle mümkün olur. Bu nefis eğer sahibinde iyice yerleşmiş ve güçlü olursa Gazabî ve Şehvani nefsi yönetme, çirkinliklerden uzak durma daima güzel ahlakı izleme imkânı sağlar. Ahlakını düzeltmek isteyen kişinin öncelikle bunu istemesi ve düşünen nefsinin güçlendirilmesi gerekir. Düşünen nefis sadece faziletleri ve akli faziletleri yitirdiğinde zayıflar ve etkisini kaybeder. Böylece kendisini reziletler kuşatır. Düşünen nefsi güçlendirmek ancak akli ilimlerle olur. İnsan akli ilimleri araştırır, inceler, ahlak, öğüt kitaplarını okursa ve bunları sürekli yaparsa bu gücü artır. Arzularına karşı dikkatli olmaya başlar, faziletleri fark eder, reziletlerden kaçınır. İnsan akli ilimlerle kendini eğittiğinde nefsi asilleşir, yüce gayeli olur, düşünme yetisi güçlenir ve insan nefsinde hâkim olabilir. Böylece huylarını (ahlak) kontrol eder, onları düzeltmeye güç yetirebilir, tabiatı kendi kontrolünde olur, onu eğitmesi kolaylaşır.

Alışkanlık Haline Getirmek

Düşünen nefsi geliştirmek, güçlendirmek ve alışkanlık haline getirmek gerekir. Bunun için ilim ehli kişilerin meclislerinde bulunmak, özellikle hakikat bilgisine sahip olanların, bütün işlerinde ilimleri ve akıllarını kullananların meclisinde bulunmakla bu özellikler elde edilir. O kişilerin arasına karışmakla onların huyları ve alışkanlıkları kazanılır. İyi değerlerin farkında olmak, içerisinden güzel olanları davranış haline getirip çirkin olanları terk etmek ancak düşünen nefsi eğitmekle mümkündür. Düşünen nefis gerçek ilimlerle eğitilir,

Gazabî nefsi kontrol edip boyun eğdirme yolu insanın saldırgan kişileri anlamaya çalışmasından geçer. İnsan böyle kişilerin hasımlarına karşı yaptıkları küstahlıkları ve kendi hizmetçi ve kölelerine karşı uyguladıkları yaptırımları da göz önünde bulundurmalıdır. İnsan seçkin veya sıradan olsun, bu kişilerde herkesin tiksindiği çirkin şeyleri müşahede edecektir. Kendisi de böyle anlarda bu saldırgan kişilerde gördüğü çirkin şeyleri hatırlayacaktır.

güzel ahlak sevdilir. Bu davranışlar zamanla alışkanlık haline gelir. Kötü alışkanlıklar faydasız ve değersizdir. Nitekim haset, kin, kötü niyetlilik gibi huyların sahibi bunlardan bir fayda görmez. Sahibine zarar verebilir. İnsanlar ondan kaçır, zarar göreceğini hisseder, çekinir ve korunurlar. Kötü huylar değersiz şeylerdir, utanç verir. İnsan kendini eğittiği ve düzelttiği zaman faydalı ve kalıcı olanlar ortaya çıkar. Gazabî ve şehvani duyguların lezzeti geçicidir, kalıcı değildir. Kusur ve ayıplar kalıcıdır ve toplum tarafından kınanır, suçlanır, hatta ceza ve tedip de görebilir. İbn Adî konuyu bitirirken şunları vurgular; *“Sadece ahlaklı olmak değil faziletli insan olmak gerekir. Huylarını yönetmek isteyen kişi faziletlerin en üst noktasına ulaşmayı amaç edinmeli, orta düzeyde kalmayı istememelidir. Nefse en çok şeref kazandıran durum Şey’lerin (maddenin) hakikatini, Varlık’ların (yaratılanların) hallerini idrak etmektir.”*

Kaynaklar

Tehzibü'l-Ahlâk, Yahya ibn Adî (ö.974), Çeviren Harun Kuşlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013. (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu No. 2769 da 1a-25a varakları arasında bulunuyor)

İslam Ansiklopedisi, Kindî (ö.866), Ebû Bekir Râzî (ö.925), Fârâbî (Ebu Nasr el-Fârâbî'dir) (ö.950) Yahya ibn Adî (ölüm 974), İbn Miskeveyh ölüm. (Ahmed bin Muhammed Miskeveyh) (940-1030) Maddeleri